

Особливості конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки

Chaikovska O.M. Peculiarities of conflict on communicative and behavioral component of younger teenagers subjected to deviant behavior / O.M. Chaikovska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 31. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 528–538.

О.М. Чайковська. Особливості конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки. У статті проаналізовано особливості конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом у підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Досліджено, що найбільш виразними складовими підвищеної конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом є конфліктна тенденція у поведінці, прояви протистояння у спілкуванні та агресивність у взаєминах.

Зазначено, що отримання кількісних значень таких показників, як прояви протистояння у спілкуванні, конфліктна тенденція поведінки, агресивність у взаєминах, частота і гострота міжособистісних конфліктів дозволило визначити рівень комунікативно-поведінкового компонента конфліктності молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Емпірично встановлено, що існують статистично підтвержені відмінності у рівнях конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом серед трьох підгруп досліджуваних: з високим, середнім та низьким рівнями схильності до девіантної поведінки. Показано, що конфліктність підлітків за комунікативно-поведінковим компонентом зростає зі зростанням їх схильності до девіантної поведінки.

Зроблено висновок, що особистісні властивості агресивності, прояви протистояння у спілкуванні підлітків, схильних до девіантної поведінки, виступають чинниками конфліктності і детермінують конфліктну поведінку у міжособистісній взаємодії. Встановлено, що корекція конфліктності підлітків за комунікативно-поведінковим компонентом передбачає послаблення проявів протистояння, конфліктної тенденції

поведінки, агресивності у взаєминах, зниження частоти і гостроти конфліктів.

Ключові слова: особистість, конфліктність, міжособистісні конфлікти, підлітки, спілкування, взаємодія, комунікативно-поведінковий компонент, агресивність.

О.Н. Чайковская. Особенности конфликтности по коммуникативно-поведенческому компоненту у младших подростков, склонных к девиантному поведению. В статье проанализированы особенности конфликтности по коммуникативно-поведенческому компоненту у подростков, склонных к девиантному поведению.

Исследовано, что наиболее выразительными составляющими повышенной конфликтности по коммуникативно-поведенческому компоненту является конфликтная тенденция в поведении, проявления противостояния в общении и агрессивность во взаимоотношениях.

Указано, что получение количественных значений таких показателей, как проявления противостояния в общении, конфликтная тенденция поведения, агрессивность во взаимоотношениях, частота и острота межличностных конфликтов позволило определить уровень коммуникативно-поведенческого компонента конфликтности младших подростков, склонных к девиантному поведению.

Эмпирически установлено, что существуют статистически подтвержденные отличия в уровнях конфликтности по коммуникативно-поведенческому компоненту среди трех подгрупп исследуемых, а именно с высоким, средним и низким уровнями склонности к девиантному поведению.

Отмечено, что конфликтность подростков по коммуникативно-поведенческому компоненту растет с ростом их склонности к девиантному поведению.

Сделано вывод, что личностные свойства агрессивности, проявления противостояния в общении подростков, склонных к девиантному поведению, выступают в качестве факторов конфликтности и детерминируют конфликтное поведение в межличностном взаимодействии. Установлено, что коррекция конфликтности по коммуникативно-поведенческому компоненту у подростков, склонных к девиантному поведению, предполагает снижение уровня агрессивности, конфликтности, проявлений противостояния в общении, частоты и остроты межличностных конфликтов.

Ключевые слова: личность, конфликтность, межличностные конфликты, подростки, общение, взаимодействие, коммуникативно-поведенческий компонент, агрессивность.

Постановка проблеми. Проблема девиантності, особливо підліткової, знаходиться сьогодні в центрі уваги соціологів, соціальних психологів, медиків, працівників правоохоронних органів, педагогів. Пояснення причин, умов і факторів, які детермінують

це соціальне явище, динаміку девіантної поведінки, розробка ефективних мір соціального контролю (профілактичних, корекційних, реабілітаційних) стали важливим завданням.

У зв'язку з цим на сучасному етапі розвитку українського суспільства пріоритетним є курс на формування підростаючого покоління з активною життєвою позицією, здатного до особистісного самоствердження у соціально прийнятний, толерантний спосіб. Саме тому, у психолого-педагогічній науці особливу актуальність набули експериментальні дослідження, спрямовані на пошук засобів попередження та зменшення проявів конфліктності в учнів підліткового віку, схильних до девіантної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні дослідження головну увагу приділяють вивченню конфліктів у закладах освіти (М.І. Алексеева, В.М. Басова, Л.І.Божович, Л.Ф. Бурлачук, В.С. Волков, О.А. Донченко, А.І. Кочетова, М.М.Рибакова, Т.М. Титаренко та ін.); досліджуються чинники та різні форми асоціальної поведінки школярів (С.А. Белічева, Р.Г. Гурова, Л.М.Зюбін, А.Е. Лічко, Н.Ю. Максимова, В.О.Татенко та ін.); особлива увага звертається на підлітковий вік як критичний період в процесі соціалізації особистості (Л.І. Божович, І.С. Кон, Н.І. Повякель, Д.І. Фельдштейн та ін.).

Проте в психолого-педагогічній літературі недостатньо досліджена конфліктність підлітків, схильних до девіантної поведінки, і її корекція, недостатньо розроблені зміст, форми, методи ефективної діагностичної, корекційної і профілактичної роботи.

Метою статті є аналіз особливостей конфліктності за комунікативно- поведінковим компонентом у підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на представлену в наукових джерелах концепцію структури людської психіки й особистості (Л.С.Виготський, О.М.Леонт'єв, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко), ми розробили психологічну модель конфліктності підлітків, схильних до девіантної поведінки, яку адекватно відображає єдність трьох компонентів – характер установки підлітка на взаємодію, типовий спосіб поведінки і саморегуляція емоційної сфери. Їм відповідають потребнісно-мотиваційний, емоційно-вольовий та комунікативно-поведінковий критерії конфліктності.

Важливим компонентом конфліктності підлітка є комунікативно-поведінковий компонент, який визначається за показ-

никами проявів протистояння у міжособистісних конфліктах, конфліктної тенденції поведінки, агресивності у взаєминах, частоти і гостроти міжособистісних конфліктів молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Проаналізуємо окремі показники комунікативно-поведінкового компонента конфліктності підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Агресивність в особистісних характеристиках підлітків, схильних до девіантної поведінки, формується в основному як спосіб протесту проти нерозуміння дорослих, що проявляється і у відповідній поведінці.

У підлітковому віці агресивна поведінка підсилюється та змінюється за характером проявів, що зумовлено перехідними проблемами від дитинства до дорослості. Підліток виходить на якісно нову соціальну позицію, яка формує його свідоме ставлення до себе як до дорослого. Збільшується невідповідність між психічним й фізіологічним розвитком, що породжує нейротизм і веде до інтенсивних суперечок з оточенням.

Агресивність, як властивість особистості, виражається в готовності до агресивної поведінки, що спрямована на нанесення збитків іншій людині, на її приниження, примушення до будь-яких дій з можливим знищенням об'єкта агресії [3]. Агресивність проявляється у ворожості й в активному прагненні до насильницьких дій, існує у формі як відносно стійкої риси особистості, так і як ситуативної, що виникає як вид психологічного захисту.

Високий рівень агресивності особистості полегшує її вхідження у конфліктні ситуації в процесі комунікативної взаємодії, виражається в дезадаптації особистості, у її нездатності до кооперації. Агресивність належить до психологічних комплексних факторів конфліктності особистості.

Прояв агресивності і жорстокості у підлітків відображають і їхні вікові особливості. Так, тенденція до самоствердження, природня для даного віку, може мати перекручений ідеал мужності, який проявляється в культурі грубої сили, жорстокості, фізичному насильстві. В окремих випадках, обумовлених кризовим характером підліткового віку, агресія і жорстокість можуть бути результатом внутрішніх конфліктів підлітка, причин яких він сам усвідомлювати не може [6].

Отже, важливо у кожному конкретному випадку визначити, що є провідним чинником агресивності підлітка. З одного боку, ведучим рівнем детермінації агресії може виступати агресив-

ність як стійка якість деформованої особистості, з другого – антисупільна поведінка може бути обумовлена механізмами наслідкування і порушеннями процесів саморегуляції, при яких ця поведінка носить захисний демонстративний характер.

Конфліктність як ознака внутрішнього світу молодшого підлітка знаходить своє продовження у сфері спілкування і взаємин, зумовлюючи різке зростання кількості та гостроти міжособистісних конфліктів у поведінці.

Здатність будувати конструктивні взаємини з навколишніми й ефективно вирішувати спірні проблеми є важливим показником розвитку особистості. Характерні для кожної людини способи поведінки в конфліктних ситуаціях починають формуватися на ранніх етапах становлення особистості, в процесі активного засвоєння дитиною оточуючої дійсності, її включення в широку систему соціальних зв'язків.

У молодшому підлітковому віці спілкування є ведучим типом діяльності й виступає основною сферою прояву вікової конфліктності. В силу суперечливості психічного й особистісного розвитку молодших підлітків, що зумовлює широку палітру міжособистісних конфліктів, значно ускладнюється характер їх взаємодії з навколишніми людьми. Поведінка підлітка відзначається соціальною некомпетентністю, викликає обурення дорослих, і вони реагують на їх дії гострими критичними зауваженнями, покараннями, негативним ставленням до їх дій. А підліток це розцінює як ворожі дії, як замах на його незалежність, самостійність, особисту гідність.

У молодшого підлітка в умовах соціальної групи актуалізуються не лише процеси соціально-психологічної адаптації, але й індивідуалізації, які часто висувають суперечливі вимоги до нього (А.В.Петровський [2], Д.Й.Фельдштейн [5] та ін.). Підліток одночасно перебуває у різних референтних соціальних групах (шкільний клас, сім'я, друзі, спортивні секції, тощо). Щоб адаптуватись у цих групах, він повинен навчитись узгоджувати між собою їх вимоги, що є дуже різноманітними і, як правило, суперечливими. Так, у школі цінуються навчальні успіхи, скромність, вихованість, а в компанії друзів – розкутість, яскрава зовнішність, незалежність, самостійність. Процеси адаптації та індивідуалізації набувають суперечливого і взаємозумовленого співвідношення. Іншими словами, щоб виявити своє «Я» підліток повинен спочатку «бути як усі», тобто адаптуватись до навколишніх. Процеси соціально-психологічної адаптації та індивідуалізації сприяють розвитку особистості підлітка, якщо

вони врівноважені. Пріоритет соціально-психологічної адаптації призводить до формування конформності, залежності, несміливості, невпевненості, безініціативності – таких рис особистості, які не менш шкідливі для повноцінного розвитку особистості, але не настільки яскраво виражені, як девіантність.

Натомість, акцент у розвитку молодшого підлітка на його індивідуалізації призводить до появи негативізму, агресивності, ворожості, відчуження. На перший план для особистості виходить прагнення виявити свою індивідуальність. Загострюється потреба в персоналізації. Особистість шукає шляхи і способи виявити себе, показати своє «Я». Так, підліток усіма силами демонструє свою неповторність – різні вміння, спортивні успіхи, сміливість, свою несхожість у зовнішності, в уподобаннях. Він шукає таких друзів, з якими можна проявити себе, підкреслити свою індивідуальність. Тому підлітки часто змінюють товаришів. Виникають прагнення довести свою неповторність будь-яким шляхом, що й призводить урешті-решт до підліткової кризи, девіантності та її виявлення через девіантну поведінку. Складність розвитку особистості молодшого підлітка полягає в тому, що суб'єктивно для нього більш важливою є індивідуалізація, яка часто йде врозріз з вимогами навколишніх і породжує дезадаптацію. Але не будучи адаптованим, підліток не може виявити і свою індивідуальність. Це викликає у нього бурхливі і сильні переживання, названі «афектом неадекватності».

Враховуючи вищезначене, можна зауважити, що особистісні властивості агресивності, прояви протистояння у спілкуванні підлітків, схильних до девіантної поведінки, виступають чинниками конфліктності і детермінують конфліктну поведінку в міжособистісній взаємодії.

Дослідження комунікативно-поведінкового компонента конфліктності молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, за критерієм спілкування передбачало визначення показників: прояви протистояння у спілкуванні, конфліктна тенденція у поведінці, агресивність у поведінці, частота і гострота міжособистісних конфліктів. З метою їх визначення використано опитувальник К.Томаса «Визначення типу поведінки особистості у конфліктній ситуації», тест «Уникнення конфлікту», методику А.Асінгера «Діагностика агресивності у взаєминах», методику експертних оцінок.

Отримання кількісних значень таких показників, як прояви протистояння у спілкуванні, конфліктна тенденція поведінки, агресивність у взаєминах, частота і гострота міжособистісних

конфліктів дозволило визначити рівень комунікативно-поведінкового компонента конфліктності молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Розглянемо, як розподілились молодші підлітки, схильні до девіантної поведінки, за рівнями розвитку цих показників (табл. 1).

Розподіл молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, за показником протистояння у спілкуванні з'ясовано на підставі даних методики «Визначення типу поведінки особистості у конфліктній ситуації» (К.Томас). Він має такий характер: високий – 53,3%, середній – 37,4%, низький – 9,3%. Показник «конфліктна тенденція поведінки», досліджений за допомогою тесту «Уникнення конфлікту» (М.І.Пірен), на високому рівні проявився у 60,7%, на середньому – у 35,5%, на низькому – у 3,7% молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Конфліктна тенденція у поведінці протилежна тенденції до ігнорування конфліктів, яка керується бажанням уникнути зайвих затрат інтелектуальних та емоційних ресурсів особистості. Встановлено, що у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, надзвичайно слабо розвинена здатність до уникнення, яка передбачає вміння не вступати у потенційно конфліктні взаємини, відходити в бік у разі виникнення конфлікту або напруження, коли «Я» особистості атакується іншими. Нездатність до уникнення може зумовлюватися нервовим виснаженням, слабкою енергійністю, збідненістю емоційної сфери, емоційною ригідністю, млявістю мисленневих процесів молодшого підлітка. На перший погляд видається, що у конфліктних ситуаціях уникнення досить просто досягти, однак насправді виявляється, що воно висуває підвищені вимоги до нервової системи та розвитку волі. Натомість, тенденція до уникнення конфліктів забезпечується досить високим рівнем інтелекту та саморегуляції (М.І.Леонов, Д.Скотт).

Таблиця 1

Розподіл кількісних значень показників комунікативно-поведінкового компонента конфліктності молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, за рівнями (у %)

Показники	Рівні		
	високий	середній	низький
прояви протистояння у спілкуванні	53,3	37,4	9,3
конфліктна тенденція поведінки	60,7	35,5	3,7
агресивність у взаєминах	51,4	41,1	7,5

частота і гострота конфліктів	47,7	43,0	9,3
Разом для комунікативно-поведінкового компонента	53,3	39,2	7,5

Зазвичай, уникнення полягає у тому, що підліток намагається стояти в стороні від конфлікту, бути нейтральним. Для молодших підлітків уникнення виявляється можливим за умови, коли він виявляється спроможним знизити гостроту проблеми; зважити, чи варто витратити час і сили на гостре протистояння; коли він більш реально оцінює свої недоліки та можливість суперника. Зрозуміло, що в таких ситуаціях підліток визнає наявність проблеми і конфлікту, але намагається уникнути чи пригнітити своє прагнення до гострого протистояння. При цьому уникнення може набувати суто фізичних форм, коли суперники віддаляються один від одного в просторі, щоб не вступати в контакт. Це добре узгоджується з характерною для підлітків, схильних до девіантної поведінки, відособленістю, психологічною слабкістю, незрілістю.

Агресивність у взаєминах, визначена за методикою «Діагностика агресивності у взаєминах» (А.Асінгер) на високому рівні проявилась у 51,4%, на середньому – у 41,1%, на низькому – у 7,5% молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки. Підлітки з високим рівнем агресивності схильні до афективних, бурхливих проявів не лише в ситуаціях фрустрації, але й за найменшого поштовху. Для них характерна зосередженість на власних переживаннях, нерозвиненість механізмів взаєморозуміння або відсутність стійких інтересів, або залежність від уподобаних занять (комп'ютерних ігор). Їм властиве песимістичне ставлення до майбутнього, негативні очікування щодо батьків, однокласників, учителів. У взаєминах з навколишніми демонструють агресивну домінуючу позицію, прагнуть підкорити інших своїй владі.

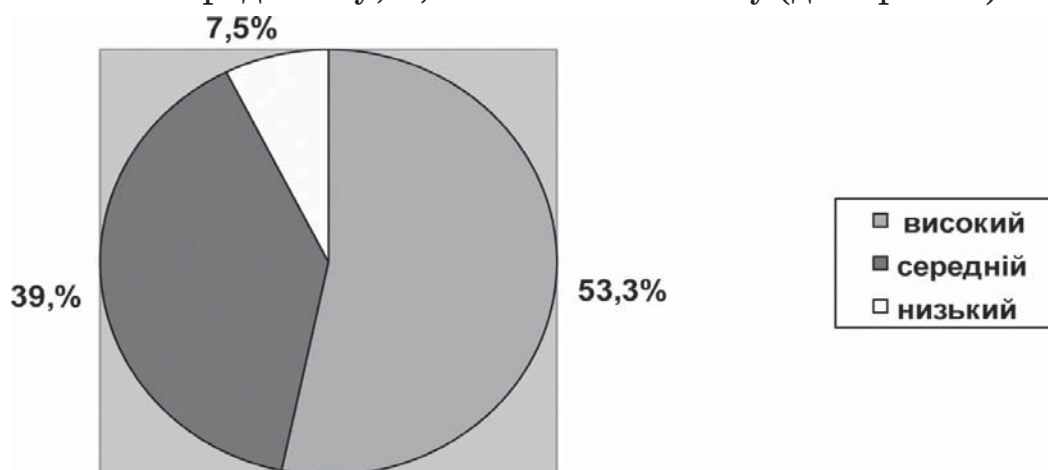
Водночас, агресія необхідна для підлітка в якості психологічного захисту, що діє на основі інстинктів і найчастіше є неусвідомлюваним. Агресивна поведінка досить часто застосовується підлітками у разі виникнення конфліктних ситуацій у громадських місцях, у натовпі, у школі. Спостерігаючи за підлітками, ми прийшли до висновку, що агресивна поведінка підлітків, схильних до девіантної поведінки, є поширеним явищем: підлітки легко і сильно дратуються через дрібниці, сваряться, насміхаються, ображають один одного, грубіянять, вживають у мовленні крик і наказовий тон.

Частота і гострота міжособистісних конфліктів, за результатами методу експертних оцінок є високими у 47,7 %, середніми – у 43,0%, низькими – у 9,3% молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Співвіднесення між собою розподілу за рівнями різних показників свідчить, що в комунікативно-поведінковій сфері молодших підлітків найбільш характерною є конфліктна тенденція у поведінці, високий рівень якої виявлено у більшості досліджуваних (60,7%), а низький – лише у 3,7%. Більше половини досліджуваних страждають високими рівнями проявів протистояння у спілкуванні (53,3%) та агресивності у взаєминах (51,4%). Водночас, дещо менш виражений високий рівень частоти і гостроти конфліктів (47,7%) свідчить, що конфліктні тенденції і прояви, агресивність є досить ситуативними і далеко не всі переходять у відкрите протистояння з навколишніми.

Визначений розподіл учнів, схильних до девіантної поведінки, за рівнями кількісних значень окремих показників комунікативно-поведінкового компонента конфліктності дозволив визначити загальний рівень цього компонента. Було враховано, що всі обрані показники мають пряму відповідність до рівня конфліктності. Після обчислення середнього арифметичного кількісних значень показників на кожному з рівнів та заокруглення зафіксовано, що 53,3 % досліджуваних знаходиться на високому рівні комунікативно-поведінкового компонента конфліктності; 39,2 % – на середньому; 7,5 % – на низькому (див. рис. 1).

Рисунок 1. Розподіл молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, за рівнями комунікативно-поведінкового компонента конфліктності

Зафіксовані відмінності у рівнях конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом серед трьох підгруп досліджу-

ваних, а саме з високим, середнім та низьким рівнями схильності до девіантної поведінки обчислено за допомогою χ^2 -критерію і є статистично значущими на рівні 0,01.

Висновки. Проведений аналіз особливостей конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом конфліктності у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, дозволив зробити наступні висновки:

- існують статистично підтверджені відмінності у рівнях конфліктності за комунікативно-поведінковим компонентом серед трьох підгруп досліджуваних, а саме з високим, середнім та низьким рівнями схильності до девіантної поведінки;
- конфліктність підлітків за комунікативно-поведінковим компонентом зростає зі зростанням їх схильності до девіантної поведінки;
- корекція конфліктності підлітків за комунікативно-поведінковим компонентом передбачає послаблення проявів протистояння, конфліктної тенденції поведінки, агресивності у взаєминах, зниження частоти і гостроти конфліктів.

Список використаних джерел

1. Леонов Н.И. Психология конфликтного поведения: дис. ... доктора психолог. наук: 19.00.05 / Николай Ильич Леонов. – Ярославль, 2002. – 415 с.
2. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М. : Знание, 1982. – 179 с.
3. Психология личности. Словарь-справочник / Под ред. П.П. Горностая и Т.М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
4. Скотт Д.Г. Конфликты. Пути их преодоления / Д.Г. Скотт. – К. : Внешторгиздат, 1991. – 191 с.
5. Фельдштейн Д.И. Психология развивающейся личности / Д.И. Фельдштейн. – Москва-Воронеж, 1996. – 512 с.
6. Фіцула М.М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навч-метод. посібник. – Вид. 2-ге перероб. та допов. / І.І. Парфанович, М.М. Фіцула. – Т. : Навчальна книга-Богдан, 2008. – 432 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Leonov N.I. Psycholohyya konflyktnoho povedenyua: dys. ... doktora psycholoh. nauk: 19.00.05 / Nykolay Il'yuch Leonov. – Yaroslavl', 2002. –415 s.

2. Petrovskyy A.V. Lychnost'. Deyatel'nost'. Kollektiv. [Tekst] – М. : Znanye, 1982. – 179 s.
3. Psycholohyya lychnosty. Slovar'-spravochnyk/ Pod red. P.P. Hornostaya i T.M. Tytarenko.– К. : Ruta, 2001. – 320 s.
4. Skott D.H. Konflykty. Puty ykh preodolenyya / D.H. Skott. – К. : Vneshtorhyzdat, 1991. – 191 s.
5. Fel'dshteyn D.Y. Psycholohyya razvyvayushcheysya lychnosty / D.Y. Fel'dshteyn. – Moskva-Voronezh, 1996. – 512 s.
6. Ficula M.M. Vidhylennja u povedinci nepovnolitnih: shljahy i' h poperedzhennja ta podolannja: navch-metod. posibnyk. – Vyd. 2-ge pererob. ta dopov. / I.I. Parfanovych, M.M. Ficula. – Т. : Navchal'na knyga–Bogdan, 2008. – 432 s.

O.M. Chaikovska. Peculiarities of conflict on communicative and behavioral component of younger teenagers subjected to deviant behavior. The peculiarities of conflict on communicative and behavioral component of teenagers subjected to deviant behavior are analyzed in the article.

It is studied that conflict trend in behavior, signs of confrontation in communication and aggression in relationships are the most expressive elements of high conflict on communicative and behavioral component.

It is mentioned that getting the quantitative values of such indicators as signs of confrontation in communication, conflict trend in behavior, aggressiveness in the relationships, frequency and severity of interpersonal conflicts allowed to determine the level of communicative and behavioral component of conflict of younger teenagers subjected to deviant behavior.

It is empirically established that there are statistically confirmed differences in the levels of conflict on communicative and behavioral component among three subgroups of the studied teenagers, namely with high, medium and low levels of inclination to deviant behavior. It is showed that conflict of teenagers on communicative and behavioral component increases with the increase of their inclination to deviant behavior.

It is concluded that personal features of aggressiveness, signs of confrontation in the intercourse between teenagers subjected to deviant behavior are the factors of conflict and determine conflict behavior in the interpersonal relationships. It is established that correction of teenagers' conflict on communicative and behavioral component involves weakening of confrontation signs, conflict trend of behavior, aggressiveness in relationships, reduction of the frequency and severity of conflicts.

Key words: personality, conflict, interpersonal conflicts, teenagers, intercourse, interaction, communicative and behavioral component, aggressiveness.

Received December 01, 2015

Revised December 10, 2015

Accepted January 04, 2016